

Inhoud

- Schrijf | *bij wijze van inleiding* 9
- Plotting | *over verrassende intriges* 14
- In de beperking toont zich de meester | *over het kader* 20
- Een borst glad als een sneeuwpop | *over ruimte en diepte* 24
- De man die graag liefdesromans schreef | *over liefde op papier* 30
- De stad voor hem alleen | *over de lezer* 37
- Ik heb daarom de taal in haar schoonheid opgezocht | *over stijl* 42
- Amazones | *over de perfecte zin* 48
- Terwijl ik al heenging | *over meerstemmigheid* 53
- Beweging, beweging | *over de noodzaak van situaties* 58
- De eindbestemming | *over de opbouw* 63
- Biesheuvels radio | *over begin en eind* 68
- De hemel weerspiegelt zich in een zandkorrel | *over kort* 72
- Misschien | *over verkeerde woorden en juiste* 78
- Het tillenbeest | *over beeldend schrijven* 83
- Hij hoopte van ganser harte dat mevrouw Grandet hem zou
vergeten | *over de cliffhanger* 88
- Price, je bent onbetaalbaar | *over de dialoog* 93
- Zoeken naar een dode zoon | *over het scheppen van
betrokkenheid* 99
- De zeemleren handschoen van mevrouw Bovary | *over losse
flodders* 102
- Het asiel van boeken | *over de bindende factor* 106
- Vlinders in de buik | *over vaste uitdrukkingen en clichés* 111
- Om u te laten zien | *over continuïteit* 115
- Het geleende hart | *over eenvoudige plots* 120
- Frost versus Nixon | *over het conflict* 123
- Een soort edelkitsch | *over het voeden van mysteries* 127
- De eerste dag van de rest van je leven | *over het gevaarlijke
rondbreien* 131

Zomaar een beetje keuvelen <i>over het verbeelden</i>	135
Lieve allen <i>over het gebruik van brieven</i>	141
Anaforen, metaforen, litotessen en eufemismen <i>over stijlfiguren</i>	148
Water: <i>Fish fuck in it</i> <i>over korte zinnen</i>	154
Spuwen op je graf <i>over echte personen</i>	157
Verschuilen is ook een kunst <i>over het pseudoniem</i>	161
De microfoon <i>over de dramatische opbouw</i>	166
Tegenwoordig is snel voorbij <i>over de werkwoordstijd</i>	171
Ik is een ander <i>over het gebruik van ik</i>	177
Hoe dom mag de schrijver zijn? <i>over documentatie</i>	183
Perfectie <i>over redigeren</i>	191
Een meeslepend meesterwerk <i>over de flaptekst</i>	198
De leeslijst <i>over boeken die een schrijver gelezen moet hebben</i>	202
Register	217

Schrijf

BIJ WIJZE VAN INLEIDING

De Britse krant *The Guardian* vroeg achtentwintig schrijvers naar tips voor beginners. Naar concrete tips, zoals de redacteur van de kookrubriek beroemde koks een paar recepten ontfutselt die een smakelijke maaltijd opleveren. De auteur Neil Gaiman was uiterst kort in zijn antwoord. Hij gaf twee tips:

- 1) Schrijf
- 2) Zet het ene woord achter het andere. Vind het juiste woord, schrijf het op.

Klaar is Kees.

Schrijven is inderdaad even eenvoudig als moeilijk. Iedereen die lezen en schrijven heeft geleerd kan het. Voorwaarde is alleen dat je je eraan zet (schrijf) en dat je het consciëntieus doet (vind het juiste woord).

‘Ik schrijf een paar zinnen,’ vertelde Harry Mulisch me in september 1978, toen ik hem naar zijn werkmethode vroeg, ‘verbeter ze, schrijf ze opnieuw. Dan haal ik er een streep door en begin opnieuw. Een woord bevat me niet, ik streep het door, schrijf er een ander boven. En daarna: kijken, nog eens lezen, kijken. Het kan voorkomen dat ik me drie of vier uur zit af te vragen of ik een punt of een puntkomma zal zetten. Per dag schrijf ik gemiddeld een halve pagina. Een bladzijde per dag, dat is uitzonderlijk, dan heb ik werkelijk keihard gewerkt. Het is wel voorgekomen dat ik drie bladzijden op een dag schreef, maar vijf: nooit. Behalve toen ik jong was en ik nog niet precies wist wat schrijven was.’

Harry Mulisch schreef in die jaren met de pen. Tegenwoordig zitten we bijna allemaal voor een toetsenbord en een beeldscherm, maar het principe is hetzelfde: je typt een paar zinnen, bekijkt ze, verbetert ze. Ook op een beeldscherm zul je niet veel meer dan drie pagina’s per dag schrijven, als je tenminste zinnen wilt schrij-

ven die staan als de palen van een aanlegsteiger in de haven.

Schrijf! Vind het juiste woord! Schrijf verder! Zo eenvoudig is het. Maar er komt natuurlijk meer bij kijken. Vind het juiste begin. Vind de juiste volgorde van de zinnen. Vind de juiste opbouw van het verhaal. Vind de juiste toon, de juiste stijl. Vind het juiste slot van het verhaal.

Talent is de eerste vereiste om een groot schrijver te worden. Je moet aanleg en gevoel voor schrijven hebben. *Feeling*. In de tweede plaats doorzettingsvermogen. Wat is belangrijker, talent of ijver?

Harry Mulisch zei me daarover: 'Je kunt niet zeggen dat een roman het resultaat is van 30 procent talent en 70 procent hard werken. Het feit dat je bereid bent zo hard op een blaadje papier te werken maakt deel uit van je talent. Je kunt niet zeggen: deze man heeft talent, maar hij is lui. Nee, hij heeft geen talent, want hij is lui.'

De afgelopen jaren heb ik lesgegeven aan negentig vrouwen en mannen die een roman, een novelle, een autobiografie, een familiegeschiedenis, een verhalenbundel, een thriller, een historische roman, een sciencefictionroman, een biografie, een monografie, een non-fictieboek of een kinderboek wilden schrijven. Sommigen haakten na tien lessen af, sommigen na twee jaar, anderen na vier jaar. Dat waren bijna nooit degenen met het minste talent, dat waren zonder uitzondering de mensen met het minste uithoudingsvermogen. Ze raakten verveeld door hun eigen proza, en waren kritisch genoeg om in te zien dat hun verhalen of romans kracht, pracht en overtuiging misten. Bij het schrijven is het werkelijk zo dat de volhouder wint.

'Ik zou als James Joyce door het leven willen gaan,' zei Hugo Claus me op een onbewaakt ogenblik van eerlijkheid. 'Joyce had een bijna wreedaardige en hartstochtelijke manier om alles ondergeschikt te maken aan het schrijven. Hij buitte vrienden schaamteloos uit, hij liet ze zijn boodschappen doen, hij bietste, hij pleegde verraad, en dat alles om Het Boek. Prachtig. Mij lukt dat niet. Ik laat me afleiden door frivole bezoeken. Van nature ben ik aartslui. Het liefst lig ik roerloos op een bed naar muziek of het getetter van vrouwen te luisteren, maar dat kan ik niet eeuwig volhouden. Op een gegeven moment zegt een ietwat hese stem met een West-Vlaamse tongval in mij dat ik aan het werk moet.'

Werken. Of zoals Hugo Claus het zo mooi kon zeggen: werken in een duistere, koude koorts.

Het tegendeel is evenmin waar: met ijver alleen kom je niet perse tot een opwindende roman. Voor een goede roman moet je een goed idee hebben. Ik ken romans die niet fantastisch goed zijn geschreven maar die drijven op het verrassende idee. Mulisch was bijvoorbeeld een matige stilist, maar zijn opus magnum *De ontdekking van de hemel* barst van de ideeën en invallen. Het belangrijkste is dat een schrijver zijn eigen universum schept. Binnen dat universum gelden zijn eigen wetten en voorwaarden.

Algemene regels zijn niet te geven voor het schrijven, en toch weer wel. De schrijvers die aan mijn lessen deelnemen, moeten elkaars werk lezen. Als ik hen vraag waar een verhaal van een medecursist uit de rails loopt, wijzen ze allemaal naar dezelfde wissel. Waarom het daar fout gaat, kunnen ze misschien niet goed onder woorden brengen, maar ze zien dat het verhaal dáár ontspoot.

Door het lesgeven ben ik steeds sterker gaan geloven in een geheim of althans niet zichtbaar patroon van wetmatigheden. Nooit is het me overkomen dat vijf cursisten een verhaal geweldig vonden en vijf andere prut. Een goed verhaal was voor negen van de tien een goed lopend en goed verteld verhaal. In negatieve zin gold dit nog sterker: een verhaal dat stokte, stokte voor iedereen, zonder uitzondering.

In Leiden woonde ik een lezing van Arthur Japin bij. Vraag uit het publiek: ‘Is schrijven moeilijk?’ Japin: ‘Helemaal niet. Je gaat zitten achter een tafel. Meer behelst het niet.’ Ik houd van zulke nuchterheid. Tegelijkertijd weet ik dat Japin een kleine acht jaar aan *De zwarte met het witte hart* heeft gewerkt en dat het schrijven van zijn debuutroman een ware kwelling voor hem is geweest.

Goed schrijven is een bijna onmogelijkheid, maar dat moet je niet te vaak tegen jezelf zeggen, anders schrijf je geen letter meer. Schrijven kan ook vanzelf gaan. Harry Mulisch vertelde me dat *De aanslag* in acht maanden op papier stond. Het schrijven van zijn bekendste boek kostte hem de minste moeite. Het was er opeens, ook qua compositie. Soms krijg je als schrijver een boek cadeau.

Maakt de identiteit van de schrijver iets uit? Wordt het verhaal dat door een vrouw geschreven is, beter begrepen en meegevoeld door een vrouw dan door een man? Wordt het verhaal van een Surinamer, een Somaliër of een Turk meer geapprecieerd door Surinaamse, Somalische of Turkse lezers?

Natuurlijk zal een Turkse lezer het heerlijk vinden wanneer hij in een roman de geuren van Turkije opsnuift, de kleuren van de heuvels ziet, de kakofonie van Istanbul hoort. Natuurlijk zal een Turkse schrijver Turkse metaforen gebruiken en verwijzen naar oosterse sprookjes en vertellingen; goddank is nog niet de hele wereld zo uniform als McDonald's. Maar bij de compositie, de opbouw, de plot, de spanningsboog, bij het vertellerperspectief, de ontroering, de spanning, de beklemming en de overtuigingskracht gaat het vaak om dezelfde mechanismen. Dan maakt het denk ik weinig uit waar de wieg van de schrijver heeft gestaan en uit welke ouders hij geboren is.

Laat ik het met muziek vergelijken: in Turkse muziek, Tunesische, Bulgaarse, Russische, populaire of klassieke muziek is een toonladder een toonladder, een octaaf een octaaf, een dubbelgreep op de viool, de luit of de *ud* een dubbelgreep, een driekwartsmaat een driekwartsmaat. In al die soorten muziek, die een beroep doen op totaal verschillende smaken, voorkeuren en tradities, kan het ene wonderschoon klinken en het andere erbarmelijk vals.

Pakkend, meeslepend schrijven is een universele kunst. In welke taal, onder welke omstandigheden en met welke metaforen dan ook.

Na het verschijnen van *De wil en de weg. Over het schrijven van verhalen en romans* ben ik doorgegaan met het lesgeven aan aspirant-schrijvers, aan Nederlanders, Nederlanders met Turkse ouders (zij hebben mij afgeleerd over Turken te spreken als ik kinderen van immigranten bedoel), Antillianen, Surinamers, Zuid-Amerikanen, en aan journalisten die literaire non-fictie willen bedrijven. In de loop der jaren heb ik in die lessen tal van aspecten behandeld die in de meeste schrijfboeken niet of nauwelijks voorkomen. Veel van die boeken zijn gericht op beginners. Met *Het hoe* heb ik de gevorderden op het oog, de schrijvers die al een paar jaar bezig zijn

en die hun eerste of tweede boek hebben voltooid.

Het hoe kan zelfstandig gelezen worden. Voor thema's die niet voorkomen in dit boek, verwijs ik naar *De wil en de weg*.

Plotting

OVER VERRASSENDE INTRIGES

Plotting noemen de Amerikanen het – het aanbrengen van een zo sterk mogelijke plot in een verhaal, een roman, een toneelstuk of een film. Een jaar of vijftig geleden sprak men vaker over intrige dan over plot. Het is een mooi woord, intrige, en er zijn vele woorden van afgeleid: intrigant, intrigeren, intrigerend. ‘Intrigerend’ heeft een positieve bijklank, betekent de aandacht dwingend vasthouden, ‘intrigant’ een negatieve, dat is iemand die met listen en streken zijn doel probeert te bereiken. In feite doet een schrijver beide dingen wanneer hij een intrige in een verhaal aanbrengt: hij probeert listig de aandacht van de lezer dwingend vast te houden. Trouwens, intrige heeft volgens de Van Dale ook iets negatiefs, het is een ‘oneerlijke en slinkse methode om een doel te bereiken’. Voorts betekent het: ‘verwikkeling van een toneelstuk, een verhaal, enz.’

Intrigeren was ooit een bitterzoet spel, vergelijkbaar met het anonieme sinterklaasgedicht. Op gemaskerde partijen, en met Vastenavond op straat, zei men, onder bedekking van zijn masker, hatelikheden. Aan ‘intrigeren’ en ‘intrige’ kleeft venijn. ‘Plot’ heeft dat niet. Volgens de Van Dale kwam het woord in 1725 onze taal al binnen en betekent het ‘verwikkeling van een verhaal, vooral het causale en rationele van de stof, het thema en de conflicten die erin uitgewerkt zijn’. Een plot legt verbanden, legt knopen – en dat is dan ook de letterlijke vertaling van het oorspronkelijk Engelse woord.

Ik zat aan dit alles te denken op een late zaterdagavond, nadat ik in een vrijwel uitgestorven bioscoop een film had gezien die daar slechts één avond draaide en die zijn kracht uitsluitend ontleende aan de vernuftige plot, ofschoon het beslist geen thriller was en zelfs geen film die spannend wilde zijn. Op driekwart van de film – misschien zelfs nog een stukje verder, bijna aan het eind – kwam

er zo'n verrassende wending in het verhaal dat ik de hele film eigenlijk ogenblikkelijk opnieuw wilde bekijken, van voren af aan. En dat terwijl hij nog niet eens was afgelopen.

De film van Philippe Lioret was gebaseerd op een boek. Bijna alle goede films zijn dat. Gebaseerd op een roman van de Fransman Olivier Adam. Het boek kende ik niet, ik heb het meteen besteld, en toen ik het las, bleek dat de film de plot voor honderd procent aan het boek ontleende.

De titel van zowel boek als film is waardeloos. Veel te lang, voor buitenlanders om de tong over te breken. In de vertaling is de titel helemaal niet te pruimen. *Je vais bien, ne t'en fais pas*. 'Met mij gaat het goed, maak je geen zorgen.' Een titel die ik iedere schrijver afgeraden zou hebben, die te veel wil vertellen en tegelijk te alle-daags wil zijn. Een titel die niet beklijft.

Je vais bien, ne t'en fais pas verscheen in 2000. Het is de eerste roman van Olivier Adam. Dat kon ik bijna niet geloven. Zoals het me ook verbaasde dat de schrijver zesentwintig jaar was toen zijn debuut verscheen. Zo jong, zoveel beheersing in het componeren van een verhaal en zoveel psychologisch inzicht. Ook in de literatuur worden blijkbaar nog Mozarts, Schuberts of Prokofjevs geboren — Prokofjev schreef zijn eerste opera op veertienjarige leeftijd.

Het verhaal lijkt aanvankelijk over een generatieconflict te gaan. Lili keert met de bus terug van een maand vakantie in Barcelona. Haar vader en moeder halen haar op bij het busstation in Parijs. Kleinburgers, dat zie je meteen. Een half in elkaar gedoken mannetje met kaal hoofd en parkietenogen dat als technisch tekenaar op een architectenbureau werkt. Moeder de grauwe huismus. Moet vroeger mooi zijn geweest, je ziet dat nog aan haar ogen en aan haar haren, die ze lang draagt, lang en natuurlijk, op de jarenzes-tigmanier. Een tot huismoeder verwelkte hippie.

Het drietal rijdt naar huis, een huis met een tuintje in een voorstad van Parijs, een huis dat met moeite uit de schaduw komt van de hoge flats die het omringen. In de auto vertelt moeder aan dochter Lili dat haar broer de benen genomen heeft. Loïc is met zijn gitaar vertrokken, nadat zijn vader een verkeerde opmerking heeft gemaakt over de rotzooi op zijn kamer. Vader, achter het stuur, kijkt dof voor zich uit.

Een week later heeft Loïc nog niets van zich laten horen. Lili begint zich zorgen te maken. Loïc is haar tweelingbroer, ze hangt aan die jongen. Iedere dag spreekt ze een boodschap in op zijn draagbare telefoon. Hij belt niet terug. Na tien boodschappen is de voicemail vol. Dan wordt Lili panisch. Ze gaat bij Loïc's vrienden informeren, bij de jongen bijvoorbeeld met wie hij musiceert en met wie hij een nummer op cd heeft gezet. Dat nummer blijkt 'Lili' te heten. Lili neemt de cd mee, maar ook de trouwste vriend van Loïc kan haar niets vertellen. Nee, hij heeft niets van zich laten horen, en trouwens, buiten de muziek om hadden ze niet veel contact.

De naspeuringen van Lili leveren niets op. Ze maakt steeds vaker ruzie met haar vader, neemt hem kwalijk dat hij weer zo'n lullige opmerking heeft gemaakt over de rotzooi op de kamer van haar broer. Of is er méér gebeurd? Ook dat wil ze van haar vader weten. Waarover hebben ze nou precies ruzie gemaakt? Ging het niet om belangrijker of ernstiger dingen? Haar vader reageert ontwijkend.

Lili kan geen hap meer door haar keel krijgen. Ze valt flauw en wordt met spoed in het ziekenhuis opgenomen. Ze heeft dan zeker zeven dagen niet gegeten. Het lukt haar niet meer, ze weet zeker dat haar broer dood is en kan die gedachte niet verdragen. Zelfs in het ziekenhuis wil ze geen hap eten. Het infuus dat haar kunstmatig voedt, trekt ze uit haar arm. Ze wil één zijn met haar tweelingbroer, ze wil sterven.

Psychiatrische hulp helpt haar nauwelijks. De psychiater past isolatie toe, wat haar nog dieper in de depressie duwt. Zelfs haar vader en moeder mogen haar niet bezoeken. De psychiater geeft pas toestemming wanneer Loïc eindelijk een levensteken heeft gegeven. Een brief aan zijn zuster. De vader mag die brief aan Lili overhandigen. Het blijkt een ansichtkaart te zijn, verstuurd uit Rennes. 'Met mij gaat het goed,' luidt de tekst, 'maak je geen zorgen.'

Die ene kaart redt Lili het leven. Ze verzet zich niet meer tegen kunstmatige voeding. Drie weken later mag ze het ziekenhuis verlaten.

Er blijven ansichtkaarten komen, verstuurd in een envelop. Ze